

лико успевали да се прилагоде новом режиму као грађани, тешко су могли и да га прихвате као свој. Колико сам схватио из бугарског искуства, морам да се сложим с Лалковом када тврди да је налет либерализма и модернизације погодио бугарске муслимане много силније од ма какве „освете јарма”. Ипак ће Лалков признати да није реч о чистом питању културе. То што су они емигрирали *добровољно*, само је формални аспект питања: процентуално преполовљавање бугарских муслимана у току тридесет година, указује на тежњу да се напетости и тешкоће које су сведене на њихову националну отуђеност реше на популацијском нивоу, то јест према логици чије су премисе биле у специфичном историјском развоју Балкана.

У свом чланку, постављајући то питање *ex ante*, питао сам се да ли је при пројектовању државе у бугарској националној мисли пре ослобођења вођено рачуна о тој специфичности, то јест о „етнички и верски хетерогеном становништву”. Лалков ме подсећа на дуалистички турско-бугарски пројекат који је кружио у бугарским национално свесним круговима крајем шездесетих година. Та информација је занимљива и ја сам му за то захвалан. Лалков ме подсећа и на просвећене ставове лидера као Каравелова и Левског. У ствари, њих сам и имао у виду у свом чланку „Национална, лична и верска слобода” (Каравелов), „верска и национална равноправност пред општим законом” (Левски) управо су „лаичке” и „грађанске” концепције као што сам их и дефинисао. Оно што је измицало либералним и демократским националним идеолозима јесте чињеница да су етнички и верски идентитети у оно време и на оним просторима представљали далеко ефикасније залихе легитимације политичке власти од било какве националне „грађанске” идеологије, а и да ће етничке и верске разлике постати основа и за лојалности и за отпоре у њиховој будућој националној држави. У том смислу сам написао да су они „игнорисали проблем”: исто као што је седамдесет година раније „игнорисао проблем” и Рига од Фере, који је добро познавао етничку и верску хетерогеност балканског становништва, али је замишљао да ће се она разбити пред влашћу закона у „хеленској републици”.

Веома ценим у Лалковом напису критику без полемичког тона: као што, уосталом, ни мој текст није био полемички. И то је једини детаљ у коме се радикално не слажем с Лалковом.

Превела са италијанског Ивана Голубовић

БАШТИНЕ HERITAGES

Мирослав Јовановић

УДК

У ЛАВИРИНТУ ТРАДИЦИЈА: ОД „СВ. САВЕ” ДО „МИТРАЉЕТЕ” И „ЋИЋКА”

(Савремени називи основних школа у Србији)

- Прилог истраживању проблема обележавања
традиција у савременом животу Србије -

Однос једног друштва према историји многострук је и разнозначан. Перцепција садржаја прошлости исказује се у широком спектру, од индивидуалних сећања и сложенијих друштвених форми сублимираних у различитим традицијама и колективном памћењу, преко уметничких представа које дочаравају прошле догађаје, до најразвијеније форме односа према прошлом, историјске науке (или научне историографије), која тежи рационалном сагледавању и стварању поузданих знања о историји.

Индивидуална сећања, уметничке представе и историјска наука чине преплетене, ваннаучне и научне, саставнице у колективном односу једног друштва према сопственој прошлости. Но тај однос није у свим друштвима уравнио тежен. У недовољно развијеним друштвима доминирају мање развијене, ваннаучне форме блиске епској свести, оптерећене стереотипима и митовима. На супрот томе, у културно развијенијим срединама преовлађују рационалне представе, утемељене на знању о властитој историји, које изграђује историјска наука.

У сложенем, међузависном односу ваннаучног и научног у једном друштву, форме ваннаучне перцепције прошлости врше јак притисак и на саму историјску науку. Ти пристигици не морају, по дефиницији, бити једнозначни и лоши. Понекад они могу дати подстицај интересовању за прошлост (ако нпр. актуелизују поједине, истраживачки занемарене, проблеме). Но, у највећем броју случајева они ограничавају стварање рационалних представа о историји (тима што, де-

луђући из научног окружења, увек утичу на врсту виђења, начин разумевања и облике тумачења садржаја прошлости)¹. Притисци ваннаучног посебно су драматични у друштвима у којима су изражени дисконтинуитети историјског развоја и снажна политичка инструментализација историје и историографије, путем њихове идеологизације, или коришћења у пропагандне сврхе.

Савремени развој историјске науке, а нарочито развој теоријске мисли о историографији, довели су до сазнања о неопходности проучавања ваннаучних перцепција прошлости (уз постојећа занимања за формирање научних представа о историји, којима се бави историја историографије). С временом су централно место у тим интересовањима заузела проучавања колективног памћења, комеморативних свечаности, традиција, и истраживања индивидуалних сећања (којима се бави историјска антропологија).

Проучавању традиција посвећује се велика пажња због важности које њихово неговање има у одређеном друштву, јер „традиција утиче на самосвест и омогућава идентификовање и самоидентификовање неке групе, покрета, народа, државе итд.”². Осим тога, свест о заједничкој прошлости која се формира у оквиру колективног памћења битно одређује идентитет једне нације и умногоме утиче на појаву, развој и облике исказивања национализма³. У том погледу нарочита пажња, у савременој историографији посвећује се проучавању традиција сублимираних у званичним националним и државним симболима (застава, грб и химна) и званичној политици (институције, јавно мњење); истраживању сећања на прошлост обликованих у уметничким представама, преко онога што се у савременој науци, захваљујући спретној дефиницији Пјера Норе, назива „местима сећања” (споменици, споменички комплекси, војничка гробља, различите церемоније, прославе и комеморативне свечаности), и интимних сећања (мемоари, дневници, писма и сл.).

Тим питањима у савременој светској историографији је последњих деценија посвећена изузетно велика пажња⁴. Последњих година и код нас су учињени први покушаји у истраживању те важне проблематике⁵.

1 О тим питањима видети детаљније: Andrej Mitrović, *Raspravlanja sa Klio. O istoriji, istorijskoj svesti i historiografiji*, Sarajevo 1991, s. 206–207 и даље.

2 Andrej Mitrović, *Raspravlanja sa Klio. O istoriji, istorijskoj svesti i historiografiji*, Sarajevo 1991, s. 212.

3 John R. Gillis, „*Memory and Identity: The History of a relationship*”, in: *Commemorations. The politics of National Identity*, J. R. Gillis, ed., New Jersey 1994, p. 3–24.

4 P. Nora, *Les lieux des memoires I–III*, Paris 1984–1993; J. Le Goff, *History and Memory*, New York 1992.; E. Hobsbawm, T. Ranger eds., *The invention of Tradition*, Cambridge 1983.; P. Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge 1989; T. Butler ed., *Memory history, Culture and the Mind*, Oxford 1989; G. Mosse, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, New York - Oxford 1990, J. Bodnar, *Remaking America: Public Memory, Commemoration and Patriotism in the Twentieth Century*, Princeton 1992; J. R. Gillis ed., *Commemorations. The politics of National Identity*, New Jersey 1994.

5 Андреј Митровић, *Тојлички усџанак. Месџо у срџској исџиорији*, Београд 1993.; Slobodan Naumović, „*Uпотреба tradicije, Politička tranzicija i промена односа према националним вредностима у Србији*”, у: *Kulture u tranziciji*, Београд 1994, 95–119.; Слободан Наумовић, „*Усџај сељо, усџај роде: Сџмболика сељашџива и политџичка комуникаџија у новијој исџиорији Србије*”, у: *Годишњак за друштвену историју II–1 (1995)*, 39–63; Олга Манојловић, *Традиџије џрвоџ свџјскоџ раџа у београдској јавносџи 1918–1941*, (магистарски рад у рукопису, одбрањен на Филозофском факултету у Београду 1996. године).

* * *

Школе, као институције, нису чиниоци којима се традиције једног друштва транспарентно исказују и који се веома пажљиво и свестрано истражују у савременој историографији. Но оне су, и поред тога, на неколико нивоа, повезане са традицијама које једно друштво обележава и слави. Назив школе изражава прихваћену и владајућу државну и друштвену политику у домену обележавања традиција, тиме што сугерише друштвено пожељно сећање на одређену личност и њену улогу и делатност у прошлости и на покрет, историјско раздобље у прошлости или културу епоху којој је личност припадала. Осим тога, уобичајено празновање дана школе представља неку врсту комеморативне свечаности која се обележава сваке године. Најзад, што није редак случај, у самој школи постоји споменичко обележје (споменик или биста) или уметничке, ликовне представе личности чије име школа носи. Сви ти елементи важни у процесу обележавања традиција, везани за саму школу као установу, или њен назив, посебно су значајни због педагошке функције школе. Јер свест о историји се код ученика изграђује на неколико нивоа. На основу научно формираних знања о прошлости (уџбеници историје) посредством ваннаучних интерпретација историје (уметничка књижевност, као обавезна школска литература), али и на основу традиција које се везују за име личности по којој је школа названа. Тиме се шири друштвени значај који, у погледу формирања колективног памћења, једна школа има у одређеној средини.

Анализа назива основних школа у Србији занимљива је због бројних, драстичних и дубоких политичких промена које су се одиграле на овим просторима, најпре 1945. године, а потом и од 1989. године до данас, промена које су се, неминовно, одразиле и на обележавања традиција. Називи школа су добар показатељ тих промена, индикатор начина на који је прошлост политички инструментализована и идеологизована, и специфичан одраз савременог друштвеног односа према традицијама у Србији.

Прецизна статистичка квантификација савремених назива основних школа⁶, обављена је на основу „Адресара основних школа Републике Србије”, из октобра 1994. године⁷. Анализа одсликава стање у једном тренутку савремене историје. Она не одражава промене које су се, могуће је, догодиле након 1994, као што ни не исказује све промене у раздобљу 1989–1994. (које би, свакако, могле илустровати основне тежње друштвених промена према историји и традицијама). У том погледу несумњиво је да би резултати добијени упоредном анализом промена назива основних школа у Србији, нпр. 1945–1995, или још свеобухватније, 1920–1995. године, пружили далеко прецизнију и свеобухватнију представу о односу према традицијама и о промени тог односа друштву током времена, али то је тема за једну обимнију студију. Сврха овог прилога је да

6 Приликом анализе у озбир су узети само називи обичних осмогодишњих школа, а нису анализирани називи специјалних основних школа, пошто су често везани за функцију саме школе (нпр. Основна музичка школа „Мокрањец”) тако да не одржавају у потпуности друштвени однос према традицијама.

7 Министарство просвете Републике Србије, *Адресар основних школа Републике Србије*, Београд октобар 1994.

прикаже затечено савремено стање (1994) и да на том примеру илуструје део различитих перцепција садржаја прошлости у савременом српском друштву.

* * *

Називи 1.469 основних школа у Србији показују да се у савременом српском друштву обележавају три различите традиције: историјске традиције, културне традиције и традиције комунистичког покрета у предратном, и у времену Другог светског рата. Осим тога, изван број школа (8,10%) својим именом не одражава ниједну од тих традиција. Те школе имају, или неутрална имена (Основна школа, Прва основна школа, Младост, итд.) или носе име места у коме се школа налази.

(А) ТРАДИЦИЈЕ

Комунистичка традиција	799 школа	54,39%
Историјска традиција	130 школа	8,84%
Културна традиција	421 школа	28,65%
Неодређено	119 школа	8,10%
УКУПНО	1.469 школа	100,00%

Ако би се, на основу назива основних школа, доносили уопштенији закључци о неговању традиција у савременом српском друштву (1994), уочио би се недвосмислен континуитет са раздобљем самоуправног социјализма.

Више од половине школа у Србији (54,39%) и данас носи имена којима се обележавају традиције комунистичког покрета из међуратног периода и традиције комунистичког крила антифашистичког покрета отпора који је током Другог светског рата био везан за КПЈ. Обележавању културних традиција српског народа, помоћу назива основних школа посвећује се дупло мања пажња (28,65%), у односу на комунистичке, а неговању историјских традиција које су, у хронолошком погледу, претходиле појави комунистичког покрета на овим просторима и његовој експанзији у годинама Другог светског рата и послератном раздобљу, поклања се изузетно мала пажња (8,84%).

Таква ситуација у вези са савременим називима основних школа у Србији, донекле противречи упадљивом повећању интересовања за „хиљадугодишњу српску историју и културу” у српском друштву, политици, култури и јавности последње деценије⁸. Део одговора на те противречности свакако би требало потражити у инерцији преузимања и даљег неговања традиција претходног, комунистичког времена. Раздобља наше савремене историје у коме су се, под снажним контролом владајуће партије, налазили не само педагошка политика (у оквиру које су се, несумњиво, давала имена школама) већ и политика обележавања традиција, али и само научно бављење историјом, тј. историјска нау-

⁸ О односу према традицијама у савременом српском друштву детаљније: Slobodan Naumović, „Upro- treba tradicije, Politička tranzicija i promena odnosa prema nacionalnim vrednostima u Srbiji”, u: Kulture u tranziciji, Beograd 1994, 95–119.

ка¹⁰. Затим и у чињеници да прекид друштвеног континуитета са претходним раздобљем током последње деценије у Србији, упркос свему, није био толико радикалан да би се нагло одбациле све традиције које су неговане у комунистичком систему, као што је то учињено у већини земаља источне Европе.

(Б) Комунистичка традиција

			% у односу на укупан број школа
Комунистичка традиција	799 школа	100,00%	54,39%
Имена личности везаних за комунистички покрет и НОБ	637 школа	79,72%	43,36%
„Јосип Броз Тито”	2 школе	0,25%	0,13%
Имена партизанских одреда из времена НОБ	34 школе	4,25%	2,31%
Датуми везани за комунистички покрет и НОБ	99 школа	12,39%	6,73%
„Братство-јединство”	27 школа	3,37%	1,83%

Исте противречности, дилеме и инерцију у прихватању претходног вредновања прошлости уочавају се и приликом анализе сваког од сегмента традиција које се обележавају називима школа.

Доминација назива школа којима се, у данашњем српском друштву, обележавају традиције везане за комунистички покрет последица је наслеђеног стања из претходног друштвеног система у коме је идеолошка индоктринација имала битну друштвено-политичку функцију¹¹. Тек мањим делом, пре свега обележавањем традиција покрета отпора везаног за КПЈ у Другом светском рату, та тежња се уклапа у праксу неговања традиција антифашистичке борбе из времена Другог светског рата, уобичајену у савременом свету.

Специфичности и парадокси обележавања комунистичких традиција могу се уочити детаљнијом анализом назива самих школа. Највећи број, готово 4/5, носи имена истакнутих личности комунистичког покрета или бораца партизанских одреда (79,72%). Специфично партијске традиције везују се за истакнуте делатнике КПЈ из међуратног времена (Филип Филиповић, Ђуро Ђаковић, итд.) и знатно више, за водеће партијске руководиоце који су деловали у предратним, ратним и поратним годинама (Моша Пијаде, Едвард Кардељ, Слободан Пенезић Крцун, Вељко Влаховић, Јован Веселинов Жарко и сл.). Ратне и традиције покрета отпора, осим имена партијских функционера, обележавају се и именима бораца партизанских одреда који су у послератном времену, углавном посмртно, одликовани орденом „народног хероја”. Међу називима тих школа можемо разликовати оне које носе имена активиста антифашистичког покрета и парти-

¹⁰ О инструментализацији историјске науке видети детаљније: Ђорђе Станковић, Љубодраг Димић, *Историографија под надзором. Прилози историји историографије 1–2*, Београд 1996.

¹¹ О улози идеологије у тоталитарним социјалистичким системима више: М. Јовановић, „Спљаничавање”, *Историјски гласник 1-2* (1993), 103-119.

занских бораца који су постали општепознати својом активношћу или погибијом (Жарко Зрењанин, Саво Ковачевић, Бошко Палковљевић Пинки, Иво Лола Рибар, Жикица Јовановић Шпанац, Драгојло Дудић, Душан Јерковић и др.), и групу школа са именима бораца чије су ратне активности и значај имали локални карактер, и били везани за неко место или крај (Трива Витасовић Лебарник, Добросав Радосављевић Народ, Милоје Петковић Фећко, Божидар Радовић Уча, Радоје Стојиловић Кића, Витко и Света, Боро и Рамиз, Велизар Станковић Корчагин, Никодије Стојановић Татко, Рајко Павловић Ђићко, Светислав Голубовић Митраљета, Божидар Димитријевић Козица, Милан Вучићевић Звезац...).

Школе које носе имена истакнутих комуниста и бораца партизанских одреда, чине нешто мање од половине свих школа у Србији (43,36%).

Комунистичке традиције се осим имена истакнутих личности КПЈ и НОБ, обележавају и датумима, и то тројако: датумима везаним за одређену личност (25. мај); за неки од службених државних празника који су се славили у комунистичкој Југославији (1. мај, 29. новембар, 22. децембар, и сл.); или за дан који се прослављао као дан ослобођења неког града или места током Другог светског рата (2. октобар, 18. октобар, 20. октобар, 21. октобар, итд.). Датумима се именовао мањи број школа (12,39%), што је и логично. Но ако се компаративно анализирају називи свих школа, може се уочити да је број оних које у називу имају датум којим се обележавају комунистичке традиције, знатно већи (99 школа), у поређењу са укупним бројем школа чијим именима се обележавају традиције средњовековне историје Првог и Другог српског устанка и Првог светског рата (заједно 82 школе).

Преостали начини обележавања комунистичких традиција везани су за давање назива школама по именима партизанских одреда (Тамнавски партизани, Трећи шумадијски одред, Попински борци, и сл.), односно истицањем у назив „Братство-јединство”. И на том сегменту, је могуће разумети свеобухватност политичко-пропагандне функције коју су школе имале у претходном времену. Наиме, назив „Братство-јединство” учесталији је (27) од имена којима се обележавају традиције Првог и Другог устанка (25), Првог светског рата (15), или науке и научности у Србији (26 школа).

Упркос чињеници да међу савременим називима школа у Србији апсолутно доминирају они којима се обележавају комунистичке традиције, ипак су, и на том примеру као и уопште у друштвеном односу према комунистичком сегменту наше савремене историје, уочљиве бројне контрадикторности, недоречености и дилеме.

Име Јосипа Броза Тита, несумњивог, беспоговорног лидера комунистичке партије (1937–1980) и социјалистичке Југославије (1945–1980), и врховног команданта јединица комунистичког крила антифашистичког покрета отпора у Другом светском рату, носе само две школе. Насупрот томе, знато је већи број школа са именима личности које су у комунистичкој хијерархији биле подређене Брозу: Моша Пијаде (22 школе), Жарко Зрењанин (16), Јован Поповић (9), Боро и Рамиз (6), Слободан Пенезић Крцун (4), Славко Родић (4), итд. На основу тога, неупућени посматрач могао би закључити да је Броз био минорна фигура комунистичког покрета и социјалистичке Југославије.

Међу називима основних школа нема ни имена високих партијских функционера из предратног, ратног и послератног времена који су, у унутарпартијским сукобима, изгубили свој положај, а понеки и живот (Милан Горкић, Сретен Жујовић, Александар Ранковић и др.), или су сматрани „отпадницима” и неподобнима (Милован Ђилас, Коча Поповић и сл.). Та чињеница још једном потврђује идеолошко-пропагандну функцију коју су, чак и називи школа, имали у претходном времену, а чије последице су се, по инерцији, задржале и до данас (изгубиши с временом део свог идеолошког набоја).

(В) Историјске традиције

			% у односу на укупан број школа
Историјска традиција	130 школа	100,00%	8,84%
Средњовековна историја	42 школа	32,30%	2,85%
Свети Сава	31 школа	23,84%	2,11%
Стефан Немања	3 школе	2,30%	0,20%
Кнез Лазар	2 школе	1,53%	0,13%
Деспот Стефан Лазаревић	2 школе	1,53%	0,13%
„Девет Југовића”	1 школа	0,76%	0,06%
„Мајка Југовића”	1 школа	0,76%	0,06%
„Бановић Страхиња”	2 школе	1,53%	0,13%
„Турски период”	2 школе	1,53%	0,13%
Ђеле Кула	1 школа	0,76%	0,06%
Старина Новак	1 школа	0,76%	0,06%
Историја првог и другог српског устанка	25 школа	19,23%	1,70%
Први српски устанак	1 школа	0,76%	0,06%
Таковски устанак	1 школа	0,76%	0,06%
Карађорђе	10 школа	7,69%	0,68%
Милош Обреновић	1 школа	0,76%	0,06%
Илија Бирчанин	2 школе	1,53%	0,13%
Арсеније Лома	1 школа	0,76%	0,06%
Стеван Синђелић	3 школе	2,30%	0,20%
Хајдук Вељко Петровић	2 школе	1,53%	0,13%
Анта Богићевић	1 школа	0,76%	0,06%
Танаско Рајић	1 школа	0,76%	0,06%
Васа Чарапић	1 школа	0,76%	0,06%
Јанко Катић	1 школа	0,76%	0,06%
Историја социјалистичког покрета - 19. век	20 школа	15,38%	1,36%
Светозар Марковић	13 школа	10,00%	0,88%
Димитрије Туцовић	4 школе	3,07%	0,27%
Васа Пелагић	3 школе	2,30%	0,20%

			% у односу на укупан број школа
Политичка историја Срба у Аустро-Угарској	7 школа	5,38%	0,47%
Светозар Милетић	3 школе	2,30%	0,20%
Васа Стајић	2 школе	1,53%	0,13%
Ђорђе Натошевић	2 школе	1,53%	0,13%
Први светски рат	15 школа	11,53%	1,02%
Краљ Петар I Карађорђевић	2 школе	1,53%	0,13%
Војвода Радомир Путник	3 школе	2,30%	0,20%
Војвода Степа Степановић	4 школе	3,07%	0,27%
Војвода Живојин Мишић	2 школе	1,53%	0,13%
Гаврило Принцип	1 школа	0,76%	0,06%
Мајор Илић	1 школа	0,76%	0,06%
Коста Војиновић	1 школа	0,76%	0,06%
1300 каплара	1 школа	0,76%	0,06%
Личности из историје других народа	19 школа	14,61%	1,29%
Ђирило и Методије	1 школа	0,76%	0,06%
Јан Амос Коменски	1 школа	0,76%	0,06%
Матија Губец	1 школа	0,76%	0,06%
Гоце Делчев	1 школа	0,76%	0,06%
В. И. Лењин	1 школа	0,76%	0,06%
Т. Г. Масарик	1 школа	0,76%	0,06%
Георги Димитров	1 школа	0,76%	0,06%
Скендербег	5 школа	3,84%	0,34%
Хасан Приштина	1 школа	0,76%	0,06%
Бајрам Џури	5 школа	3,84%	0,34%
Фан Ноли	1 школа	0,76%	0,06%

Иако се обележавање комунистичких традиција може на неки начин сврстати у групу историјских традиција, оно се, снажно израженим идеолошким подтекстом, издваја као засебан феномен.

Обележавање историјских традиција, које нису везане за комунистички покрет и Други светски рат, ако се може судити по називима школа, још је прилично маргинализовано у савременом српском друштву (8,84%).

Историјске традиције се обележавају именима личности и догађајима из историје српског народа (85,39%) и именима личности из историје других народа (14,61%).

Од традиција, везаних за властиту историју, у савременом српском друштву највише се негују традиције средњег века (32,30%), Првог и Другог српског устанка (19,23%) и Првог светског рата (11,53%). Много мање пажње се посвећује обележавању историјских традиција Срба у Хабзбуршкој монархији (5,38%) и „турском” периоду (1,53%). Поименична анализа упућује на важна за-

пажања, како у вези са именима која се појављују на списку, тако и, можда још више, у вези са онима којих на њему нема.

Средњовековне традиције се понајвише везују за Светог Саву. То је разумљиво с обзиром на чињеницу да се још од 19. века (свакако, с прекидом у комунистичком периоду), он слави као заштитник образовања („Свети Сава – школска слава”). Но парадоксално је да се обележавање средњовековних традиција готово завршава са именом Растка Немањића. И то у савременом српском друштву у коме се реторички, макар у јавности, велика пажња посвећује „хиљадугодишњој српској историји”. Осим имена Светог Саве, школе у Србији носе имена само тројице средњовековних владара (Стефана Немање, Лазара Хребелјановића и Стефана Лазаревића). Истовремено се средњовековне традиције везују и за Косовску битку, али не научно верификованим садржајем, већ у ваннаучној перцепцији прошлости – имена јунака народне еписке традиције („Мајка Југовића”, „Девет југовића”, „Бановић Страхиња”). Та појава на свој начин одсликава неговање народних еписких традиција, које је веома развијено и изузетно често у модерној деветнаестовековној и двадесетовековној српској историји. Важно је учити којих имена на овом списку нема. Ту се не налази ниједан владар из династије Немањића, изузев Стефана Немање (од Стефана Првовенчаног, до царева Душана и Уроша), ниједан средњовековни владар из династије Бранковића, затим ниједан владар Дукље и Зете, те ниједан обласни господар, нити владар средњовековне босанске државе (Твртко, Остоја, Херцег-Стјепан итд.).

Обележавање традиција Првог и Другог српског устанка најчешће се везује за име Карађорђа Петровића. Традиције устаничке борбе везују се и за имена народних првака који су страдали у турским одмаздама у предвечерје устанка (Илија Бирчанин), или истакнутих устаничких вођа који су погинули у борбама (Стеван Синђелић, Вељко Петровић, Танаско Рајић, Васа Чарапић). Парадоксално је да име оснивача модерне српске државе, Милоша Обреновића, носи само једна школа у Србији. То, на свој начин, показује каква и колика пажња се, и у данашњем српском друштву, посвећује неговању традиција српске државности. Јер, не потцењујући значај било ког историјског делатника, име кнеза Милоша у данашњој Србији носи исто онолико школа колико их носи имена „Зверца”, „Татка”, „Њићка”, „Козице”, „Корчагина”, „Митраљете” и „Лебарника”, односно „Хасана Приштине” или „Фан Нолија”. То истовремено пластично показује да је и данашње друштво у Србији много склоније слављењу и неговању традиција везаних за трагичну димензију прошлости (погибију, патњу, жртвовање и смрт), него оних које се везују за еволуционе процесе, постепени развој и смишљену дипломатску активност, која, иако је мање спектакуларна од чина херојске погибије, даје дуготрајније и свеобухватније историјске резултате и самим тим има већу историјску важност. Тиме се, делимично, може објаснити због чега на том списку нема имена Томе Вучића Перишића, Проте Матије Ненадовића, Миленка Стојковића, Младена Миловановића итд.

Обележавање традиција социјалистичког покрета такође је било повезано са идеолошком функцијом коју су називи школа имали у социјалистичкој Југославији. Но те традиције, очито је, ни данас нису много изгубиле на својој актуелности (20 школа) – тј. обележавају се у више него традиције Првог светског рата (15 школа).

Обележавање традиција везаних за историју Срба у Хабзбуршкој монархији сведено је само на политички живот у Аустроугарској. Тиме је занемарена богата традиција српског грађанског живота у Хабзбуршкој монархији током 17, 18. и прве половине 19. века.

Први светски рат и његове традиције обележавају се именима тројице истакнутих команданата, војвода Радомира Путника, Степе Степановића и Живојина Мишића и мање именом Краља Петра I Карађорђевића „Ослободилаца”. То је разумљиво с обзиром на неговање војничких традиција везаних за сам рат. Парадоксално је, међутим, да на списку нема имена врховног команданта српске војске у Првом светском рату регента Александра Карађорђевића, а ни имена преостале двојице команданата српских армија, Петра Бојовића и Павла Јуришића Штурма. Такође је занимљиво да ниједна школа у Србији није названа по знаменитим ратним операцијама и биткама по којима је тај рат познат у српској историји, попут Церске и Колубарске битке.

(Г) Културне традиције

			% у односу на укупан број школа
КУЛТУРНЕ ТРАДИЦИЈЕ	421 школа	100,00 %	28,65%
Књижевност - 18-20 век	386 школа	87,41%	25,05%
Вук Караџић	79 школа	18,76%	5,37%
Доситеј Обрадовић	36 школа	8,55%	2,45%
Аврам Мразовић	1 школа	0,23%	0,06%
Филип Вишњић	3 школе	0,71%	0,20%
Сима Милутиновић Сараџлија	1 школа	0,23%	0,06%
Димитрије Давидовић	1 школа	0,23%	0,06%
Марко Миљанов	1 школа	0,23%	0,06%
Јован Стерија Поповић	3 школе	0,71%	0,20%
Петар II Петровић Његош	12 школа	2,85%	0,81%
Бранко Радичевић	45 школа	10,71%	3,06%
Љуба Ненадовић	2 школе	0,47%	0,13%
Милица Стојадиновић-Српкиња	1 школа	0,23%	0,06%
Јован Јовановић Змај	29 школа	6,88%	1,97%
Ђура Јакшић	26 школа	6,17%	1,76%
Лаза Костић	3 школе	0,71%	0,20%
Коста Трифковић	1 школа	0,23%	0,06%
Милован Глишић	3 школе	0,71%	0,20%
Лаза Лазаревић	3 школе	0,71%	0,20%
Јанко Веселиновић	3 школе	0,71%	0,20%
Стеван Сремац	3 школе	0,71%	0,20%
Војислав Илић - Млађи	1 школа	0,23%	0,06%
Алекса Шантић	9 школа	2,13%	0,61%
Јован Дучић	3 школе	0,71%	0,20%

			% у односу на укупан број школа
Милан Ракић	4 школе	0,95%	0,27%
Владислав Петковић Дис	2 школе	0,47%	0,13%
Светолик Ранковић	1 школа	0,23%	0,06%
Бранислав Нушић	8 школа	1,90%	0,54%
Радоје Домановић	8 школа	1,90%	0,54%
Петар Кочић	10 школа	2,37%	0,68%
Бора Станковић	13 школа	3,08%	0,88%
Исидора Секулић	3 школе	0,71%	0,20%
Момчило Настасијевић	1 школа	0,23%	0,06%
Стеван Јаковљевић	1 школа	0,23%	0,06%
Иво Андрић	7 школа	1,66%	0,47%
Милош Црњански	10 школа	2,37%	0,68%
Меша Селимовић	2 школе	0,47%	0,13%
Десанка Максимовић	16 школа	3,80%	1,08%
Бранко Ћопић	4 школе	0,95%	0,27%
Михајло Лалић	1 школа	0,23%	0,06%
Мирослав Мика Антић	4 школе	0,95%	0,27%
Бранко Миљковић	1 школа	0,23%	0,06%
Душко Радовић	2 школе	0,47%	0,13%
Данило Киш	1 школа	0,23%	0,06%
Наука 19-20 век	26 школа	6,17%	1,76%
Ђура Даничић	2 школе	0,47%	0,13%
Стојан Новаковић	1 школа	0,23%	0,06%
Јосиф Панчић	2 школе	0,47%	0,13%
Никола Тесла	10 школа	2,37%	0,68%
Михајло Пупин	2 школе	0,47%	0,13%
Јован Цвијић	7 школа	1,66%	0,47%
Павле Савић	1 школа	0,23%	0,06%
Мика Петровић Алас	1 школа	0,23%	0,06%
Сликарство 19-век	5 школа	1,18%	0,34%
Урош Предић	1 школа	0,23%	0,06%
Паја Јовановић	2 школе	0,47%	0,13%
Ђорђа Крстић	1 школа	0,23%	0,06%
Надежда Петровић	1 школа	0,23%	0,06%
Музика 19-век	2 школе	0,47%	0,13%
Стеван Стојановић Мокрањац	1 школа	0,23%	0,06%
Јосиф Маринковић	1 школа	0,23%	0,06%
Задужбинарство	1 школа	0,23%	0,06%
Илија Милосављевић Коларац	1 школа	0,23%	0,06%

			% у односу на укупан број школа
Представници култура других народа	19 школа	4,51%	1,29%
Шандор Петефи	4 школе	0,95%	0,27%
Иван Гундулић	2 школе	0,47%	0,13%
Људевит Штур	1 школа	0,23%	0,06%
Владимир Назор	5 школа	1,18%	0,34%
Иван Горан Ковачић	5 школа	1,18%	0,34%
Франце Прешерн	1 школа	0,23%	0,06%
Максим Горки	1 школа	0,23%	0,06%

Обележавању културних традиција, за разлику од историјских, посвећује се знатно већа пажња у савременом српском друштву (28,65% од свих школа). Но, и неговање културних традиција није лишено бројних контрадикторности. Културне традиције се готово искључиво везују са српску књижевност 19. и 20. века (87,41%). У неупоредиво мањем обиму културне вредности се препознају у српској науци 19. и 20. века (6,17%), а у занемарљивом постотку у сликарству (1,18%) и музици (0,47%), 19. и 20. века.

Вук Караџић представља, ако је судити по називима основних школа (укупно 79), али и не само по њима, централну и по много чему одређујућу личност српске културе. Према његовом делу профилисана је, и у хронолошком и у садржинском погледу, српска култура. Књижевне вредности, којима се у савременом српском друштву обележавају културне традиција, везују се, у огромном проценту, за оно што се у српској књижевности догађало након појаве Вука Караџића. Свега четири ствараоца, од свих чија имена налазимо на овом списку, нису у групи која се, условно, може назвати културним кругом Вука Караџића (то су: Доситеј Обрадовић, Аврам Мразовић, Димитрије Давидовић и Јован Стерија Поповић). Чињеница да се културне вредности српског народа своде на књижевно стваралаштво последњих 150-200 година представљала извештан парадокс с обзиром на представу, честу у јавности последњих година, о „хиљадугодишњој српској култури“, представу која је, најчешће, покретљивана, варљивом, али веома транспарентном, тврдњом да се „на средњовековном српском двору јело затим виљушкама док је варварска Европа...“

Свођење културних вредности српског народа на књижевни рад у последњих 150 година битно је сузило простор на основу кога се данас негују традиције, потиснути из њега како богато средњовековно књижевно наслеђе (од Доментијана и Теодосија, до Константина Филозофа и Данила Другог) тако и културно стваралаштво грађанских кругова у Хабзбуршкој монархији, почевши од 18. века (од Христифора Жефаровића и Захарије Орфелина, преко Венцловића, Соларића, Трлајића, Стојковића, Стратимировића и Мушицког, до Видаковића, Хацића, Стејића и др.). Истовремено, тако драстично поједностављање и осиромашење, олакшало је појаву данашње искривљене представе о културним вредностима прошлости, сублимиране у транспарентној, али значењски сиромашној причи о „златним виљушкама“.

* * *

„Обележавање успомена – како је нагласио Џон Гилис – по дефиницији је друштвено и политичко, у себе укључује усклађивање појединачних и групних сећања, чији се резултати могу појавити, у суштини, као производ процеса сталне расправе, борбе и, у неким случајевима, разарања”¹². Управо на тој двострукој основи (политичкој и друштвеној), профилисанеј сталним расправама и борбама, могуће је разумевање традиција које се у савременом српском друштву обележавају називима школа. Данашње неговање традиција је умногоме омеђено и одређено континуираним притиском политичког, који није био снажан само у комунистичком времену, већ се протеже од краја 19. па током целог 20. века. И то не само очљивим истицањем и слављењем једног модела традиција (нпр. комунистичких) већ и, посредно, занемаривањем и потискивањем других и другачијих традиција. Тиме се знатно осиромашује наш савремен однос према садржајима прошлости и отвара се простор да у друштвеном односу према историји преовладају поједностављене, стереотипне представе, уместо рационалних и научно заснованих знања. Испреплетени утицаји различитих чинилаца довели су до данашњег (1994) односа у коме се, називима школа, историјске традиције обележавају шест пута мање од комунистичких и три пута мање од културних традиција.

Но, у односу према историјским и културним традицијама, транспарентно истицање садржаја и симбола прошлости везаних за одређене личности чини само један од неколико важних елемената обележавања односа друштва према историји. Занемаривање и маргинализација појединих епоха и историјских делатника такође представља чињеницу која има битну улогу у разумевању односа друштва према историјском наслеђу. И истицање и занемаривање садржаја прошлости имају велику важност, јер „данас се од окретања заједничкој историји често очекује да она доприноси јачању колективног идентитета, при чему се под идентитетом подразумева осећање заједништва и свест о њему, која ће подстицати општу сагласност и јачати легитимност друштва и његову способност за делање”¹³.

Лако је уочљиво да се у српском друштву најчешће називима школа обележавају оне историјске традиције које су везане за борбу, ратовање, погибију, жртвовање, или револуцију. То има оправдања будући да се борбом достижу одређени циљеви и вредности (слобода, самосталност, држава), које представљају симболе колективног идентитета и заједништва једног народа или нације. Парадокс представља чињеница да се, на супрот томе, и данас ретко обележавају традиције онога што представља највиши циљ борбе и што јој даје смисао (држава, државност, самосталност и сл.). При том је очигледно да значајно раздобље у политичкој историји Србије, друга половина 19. века, када је вођена сложена дипломатска активност и када је изборена потпуна независност српске државе, није обележен именован ниједне личности, нити неким важним догађајем (почевши од владара из династије Обреновић, Михаила и Милана, преко поли-

12 John R. Gillis, „Memory and Identity: The History of a Relationship”, in: Commemorations. The politics of National Identity, J. R. Gillis ed., New Jersey 1994, p. 5.

13 Јирген Кока, *О историјској науци. Огледи*, Београд, 1994, с. 42–43.

тичара, са Илијом Гарашанином и Јованом Ристићем на челу до бројних догађаја, попут Чукур-песме, Херцеговачког устанка итд.). Такође је упадљиво да се не обележавају традиције везане за личности и догађаје из историје Краљевине Југославије, од оснивања 1918, до распада 1941. године.

Посебно значајан моменат представља чињеница да се у српском друштву уопште не обележавају традиције везане за привредни и економски развој (које симболизују личности попут Мише Анастасијевића, Николе Спасића, Милоша Савчића или Лазара Пачуа), односно традиције везане за Српску православну цркву (упркос у јавности устаљеном уверењу да је национални идентитет српског народа за време турске владавине очуван управо захваљујући цркви). Дакле, негују се традиције везане за борбу (Први и Други српски устанак, Први светски рат), али се не обележавају традиције везане за оно што је било циљ те борбе (независна српска држава и Краљевина Југославија, односно нормалан живот и развој у независној и слободној држави). Тај несклад се може само делимично објаснити идеолошко-политичким притисцима које су на колективно памћење (и у оквиру тога на обележавање традиција) вршиле комунистичке власти након 1945. године. Истовремено, он је последица бројних дисконтинуитета у историјском развоју српског народа. У њему се могу препознати и одједи давно окончаних непријатељстава, нетрпељивости и политичких борби које су водиле две српске династије, Карађорђевићи и Обреновићи, а и друштвене последице политичког сукоба либерала и радикала с краја 19. века.

Ти давно окончани сукоби, чије су резултате нове комунистичке власти делимично прихватиле и искористиле (свакако, у складу са својим потребама), проузроковали су и доста несклада и противречности својствених за савремено обележавање културних традиција.

Апсолутна доминација обележавања и неговања традиција везаних за народњачки концепт српске културе (чије оквири и најважније садржаје одређује делатност Вука Караџића, али и народна епска поезија) представља појавни ниво у односу према културним вредностима прошлости.

Важно је нагласити да је управо народњачки концепт културе, својеврсна „цивилизација гуња и опанка“ – заснована током 19. века на народној, епској поезији, традиционалној култури српског села, руралним митовима и легендама – наметана као највиша национална и културна вредност, заправо у потпуности политички инструментализована, јер је одговарала популистичкој реторици коју су у политички живот Србије увели, крајем прошлог века, радикали Николе Пашића¹⁴. Тај културни концепт и реторика заснована на њему, својим основним садржајима, одговарали су и комунистичком концепту развоја културе „радног народа града и села“, јер су негирани грађанске културне вредности и концепте. У оба случаја, Вук је био представљен као симбол; правих националних вредности, код радикала, односно, идеја напредних социјалних слојева који имају водећу улогу у историји (конкретно сељаштва), код комуниста. (На тој основи изграђен је мит о Караџићу у српској култури).

„Цивилизација гуња и опанка“, априорно је била супротстављена грађанском културном концепту као нешто што одржава праве (националне или кла-

14 О Пашићевом односу према друштву и култури детаљније: Андрей Шемякин, „Никола Пашић и српског обществено. Взгляд из емиграции (1883–1889)“, у: Годишњак за друштвену историју II-1 (1995), 1-18.

* * *

„Обележавање успомена – како је нагласио Џон Гилис – по дефиницији је друштвено и политичко, у себе укључује усклађивање појединачних и групних сећања, чији се резултати могу појавити, у суштини, као производ процеса сталне расправе, борбе и, у неким случајевима, разарања“¹². Управо на тој двострукој основи (политичкој и друштвеној), профилисаној сталним расправама и борбама, могуће је разумевање традиција које се у савременом српском друштву обележавају називима школа. Данашње неговање традиција је умногоме омеђено и одређено континуираним притиском политичког, који није био снажан само у комунистичком времену, већ се протеже од краја 19, па током целог 20. века. И то не само уочљивим истицањем и слављењем једног модела традиција (нпр. комунистичких) већ и, посредно, занемаривањем и потискивањем других и другачијих традиција. Тиме се знатно осиромашује наш савремен однос према садржајима прошлости и отвара се простор да у друштвеном односу према историји преовладају поједностављене, стереотипне представе, уместо рационалних и научно заснованих знања. Испреплетени утицаји различитих чинилаца довели су до данашњег (1994) односа у коме се, називима школа, историјске традиције обележавају шест пута мање од комунистичких и три пута мање од културних традиција.

Но, у односу према историјским и културним традицијама, транспарентно истицање садржаја и симбола прошлости везаних за одређене личности чини само један од неколико важних елемената обележавања односа друштва према историји. Занемаривање и маргинализација појединих епоха и историјских делатника такође представља чињеницу која има битну улогу у разумевању односа друштва према историјском наслеђу. И истицање и занемаривање садржаја прошлости имају велику важност, јер „данас се од окретања заједничкој историји често очекује да она доприноси јачању колективног идентитета, при чему се под идентитетом подразумева осећање заједништва и свест о њему, која ће подстицати општу сагласност и јачати легитимност друштва и његову способност за делање“¹³.

Иако је уочљиво да се у српском друштву најчешће називима школа обележавају оне историјске традиције које су везане за борбу, радовање, погибију, жртвовање, или револуцију. То има оправдања будући да се борбом достижу одређени циљеви и вредности (слобода, самосталност, држава), које представљају симболе колективног идентитета и заједништва једног народа или нације. Парадокс представља чињеница да се, на супрот томе, и данас ретко обележавају традиције онога што представља највиши циљ борбе и што јој даје смисао (држава, државност, самосталност и сл.). При том је очигледно да значајно раздобље у политичкој историји Србије, друга половина 19. века, када је вођена сложена дипломатска активност и када је изборена потпуна независност српске државе, није обележен именом ниједне личности, нити неким важним догађајем (почевши од владара из династије Обреновић, Михаила и Милана, преко поли-

12 John R. Gillis, „Memory and Identity: The History of a Relationship“, in: Commemorations. The politics of National Identity, J. R. Gillis ed., New Jersey 1994, p. 5.

13 Јирген Кока, *О историјској науци. Огледни*, Београд, 1994, с. 42–43.

тичара, са Илијом Гарашанином и Јованом Ристићем на челу до бројних догађаја, попут Чукур-песме, Херцеговачког устанка итд.). Такође је упадљиво да се не обележавају традиције везане за личности и догађаје из историје Краљевине Југославије, од оснивања 1918, до распада 1941. године.

Посебно значајан моменат представља чињеница да се у српском друштву уопште не обележавају традиције везане за привредни и економски развој (које симболизују личности попут Мише Анастасијевића, Николе Спасића, Милоша Савчића или Лазара Пачуа), односно традиције везане за Српску православну цркву (упркос у јавности устаљеном уверењу да је национални идентитет српског народа за време турске владавине очуван управо захваљујући цркви). Дакле, негују се традиције везане за борбу (Први и Други српски устанак, Први светски рат), али се не обележавају традиције везане за оно што је било циљ те борбе (независна српска држава и Краљевина Југославија, односно нормалан живот и развој у независној и слободној држави). Тај несклад се може само делимично објаснити идеолошко-политичким притисцима које су на колективно памћење (и у оквиру тога на обележавање традиција) вршиле комунистичке власти након 1945. године. Истовремено, он је последица бројних дисконтинуитета у историјском развоју српског народа. У њему се могу препознати и одједи давно окончани непријатељстава, нетрпељивости и политичких борби које су водиле две српске династије, Карађорђевићи и Обреновићи, а и друштвене последице политичког сукоба либерала и радикала с краја 19. века.

Ти давно окончани сукоби, чије су резултате нове комунистичке власти делимично прихватиле и искористиле (свакако, у складу са својим потребама), проузроковали су и доста несклада и противречности својствених за савремено обележавање културних традиција.

Апсолутна доминација обележавања и неговања традиција везаних за народњачки концепт српске културе (чије оквири и најважније садржаје одређује делатност Вука Караџића, али и народна епска поезија) представља појавни ниво у односу према културним вредностима прошлости.

Важно је нагласити да је управо народњачки концепт културе, својеврсна „дивилзација гуња и опанка“ – заснована током 19. века на народној, епској поезији, традиционалној култури српског села, руралним митовима и легендама – наметана као највиша национална и културна вредност, заправо у потпуности политички инструментализована, јер је одговарала популистичкој реторици коју су у политички живот Србије увели, крајем прошлог века, радикали Николе Пашића¹⁴. Тај културни концепт и реторика заснована на њему, својим основним садржајима, одговарали су и комунистичком концепту развоја културе „радног народа града и села“, јер су негирани грађанске културне вредности и концепте. У оба случаја, Вук је био представљен као симбол; правих националних вредности, код радикала, односно, идеја напредних социјалних слојева који имају водећу улогу у историји (конкретно сељаштва), код комуниста. (На тој основи изграђен је мит о Караџићу у српској култури).

„Дивилзација гуња и опанка“, априорно је била супротстављена грађанском културном концепту као нешто што одржава праве (националне или кла-

14 О Пашићевом односу према друштву и култури детаљније: Андрей Шемякин, „Никола Пашић и српско обшество. Взгляд из емиграцији (1883–1889)“, у: Годишњак за друштвену историју II-1 (1995), 1-18.

не) вредности и са тих позиција била је означена и слављена као највиша културна вредност.

Насупрот томе, потпуно су занемарене и негиране традиције грађанске културе, која се, од времена просветитељства, развијала међу Србима у Хабзбуршкој монархији, и доследно се настављала на догађашњу српску књижевну и културну традицију. Таквим поједностављивањем, негирањем и одбацивањем грађанске културне традиције, дошло се до ситуације да се и у данашњем српском друштву све културне вредности везују готово искључиво (у 90% случајева), за књижевно стваралаштво – једину област културе која је, путем усменог народног стваралаштва (народна, епска и лирска, поезија и проза), била развијена у „дивилзацији гуња и опанка“. Све друго чега у „дивилзацији гуња и опанка“ није било, тј. наука и научност, сликарство и музика, и данас се веома ретко препознаје као стварна, културна и друштвена вредност, а самим тим и као традиција коју је потребно обележавати. Због тога се ни данас не негују традиције просветитељске науке 18. и прве половине 19. века (Орфелин, Рајић, Соларић, Трлајић, Стојковић итд.), музике, и сликарства (Жефаровић, Орфелин), али ни грађанске књижевности (Видаковић, Мушички, Хаџић итд.). Парадокс, у целој ситуацији, представља чињеница да се такав друштвени однос пренео на науку, сликарство и музику уопште, тако да је у данашњем српском друштву свега 1,76% школа које носе имена неког научника, 0,34% са именима сликара и 0,13% које се називају по неком композитору.

* * *

Сви закључци, који би се могли извести на основу ових анализа, губе значај пред чињеницом да би опширнија анализа, која би обухватила знатно дужи период (нпр. 1945-1998, или 1920-1998), показала многе важне етапе и моменте својствене односу српског друштва према традицијама.

Намера овог прилога није била да се бави целином друштвеног односа према традицији, током историје, већ да на примеру који нам пружају савремени називи основних школа у Србији (1994. године, према последњем попису који је сачињен), скицира данашњу ситуацију у једном важном сегменту обележавања традиција у друштву.